

Stephan van de Wijgert: 'Smits zit bij mij in de genen'

Stephan van de Wijgert is sinds 2008 vaste organist van het Smits-orgel in 'De Duif' in Amsterdam. Deze voormalige rooms-katholieke kerk aan de Prinsengracht is eigendom van Stadsherstel Amsterdam en dient sinds de restauratie onder meer als locatie voor lezingen, symposia, huwelijksluitingen en concerten. Na voltooiing van de restauratie van het Smits-orgel door Elbertse Orgelmakers en Fientrop Orgelbouw in 2006, kreeg Van de Wijgert de taak om het orgel regelmatig te bespelen bij concerten en andere evenementen in De Duif, en om een concertserie te organiseren.

Onder het motto 'De Muze in Meervoud' combineert Stephan van de Wijgert orgelspel met verschillende kunstdisciplines zoals poëzie en beeldende kunst. Op 17 mei speelt hij in de zomerserie van de Kathedrale Basiliek van Sint Bavo te Haarlem waarbij de klanken van Liszts 'Ad nos' de schilderes Ingrid Jansen zullen inspireren tot het ter plaatse vervaardigen van een schilderij.

Er lopen wonderbaarlijke lijntjes tussen Stephan van de Wijgert en 'De Duif'. Dit kerkgebouw aan de Prinsengracht, officieel genoemd 'Parochiekerk van de H. Willibrordus binnen de Veste', was tot eind 1973 in gebruik als rooms-katholieke kerkgebouw. In 1974 – Stephans geboortjaar – begon een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van het gebouw toen het werd gekraakt en er een oecumenische basisgemeente ontstond. In datzelfde jaar werd in het orgel een Trompet 8 vt aangebracht, afkomstig uit het voormalige Smits-orgel in de H. Jacobus de Meerdere in Den Dungen ... Stephans geboorteplaats! Die Trompet staat nu op het Pedaal.

"Ik heb altijd al een speciale band met Smits gehad. Dat begon al in onze parochiekerk in Den Dungen, waar in het midden van de jaren tachtig het orgel van F.C. Smits junior uit 1911 werd vervangen door een ouder orgel van F.C. Smits I uit het Groot-Seminarie in Haaren.

Als elfjarige vond ik het fascinerend om die hele opbouw te zien – ik was sowieso gefascineerd door orgels – en toen het orgel klaar was, mocht ik er van de pas-toor meteen op studeren!

Toen ik in Amsterdam ging wonen, fietste ik wel eens langs De Duif, die op dat moment nog in restauratie was, en dacht ik bij mezelf: het zou toch wel leuk zijn als ik daar ooit eens wat zou kunnen doen ... En dan, jaren later, ben ik er organist!"

GERCO SCHAAP
(TEKST EN FOTOGRAFIE)

BIOGRAFIE

1974	Geboren in Den Dungen
1981	Eerste pianolessen
1987	Organist in Gemonde (Vollebregt-orgel)
1987	Eerste orgellessen op Smits-orgel van Véronique van den Engh
1993	Start opleiding Utrechts Conservatorium
1998	Diploma DM
2000	Koördirigent in Cosmas en Damianus-parochie, Abcoude
2001	Diploma Tweede fase
2007	Prijswinnaar Sweelinck Concours Amsterdam
2008	Organist van De Duif, Amsterdam
2010	Start 'De Muze in Meervoud'
2013	Eerste cd op Smits-orgel De Duif

Hoe is dat toen gegaan, jouw benoeming daar, was er een vacature?

"Nee, er was geen vacature. Henk Verhoef gaf hier improvisatieles in de periode dat er nog geen orgel was op het nieuwe conservatorium van Amsterdam. Stadsherstel wilde graag iets met het gerestaureerde orgel doen maar had niet

de knowhow in huis om een concertserie te organiseren. Henk wist dat ik grote affiniteit met Smits-orgels had en heeft mij toen aanbevolen. Deze functie is me echt in de schoot geworpen, maar het voelt ook heel vanzelfsprekend omdat ik opgegroeid ben tussen de Smits-orgels. Ik heb heel veel geoefend in Boxtel, in Schijndel, en natuurlijk in Den Dungen. Als ik wel eens op een nieuwbouworrel of een neobarokorgel kwam, wist ik niet wat ik hoorde, daar vond ik niets aan. Smits zit bij mij echt in de genen.”

Hoe ben je als Brabander op het Utrechts Conservatorium verzeild geraakt?

“Ik ben begonnen met pianolessen. In de periode dat er in Den Dungen een ander Smits-orgel kwam, heb ik mezelf wat leren orgelspelen. Toen ik dertien was, werd in een naburig dorpje, Gemonde, een organist gevraagd. Zodoende ging ik voor-

spelen bij pastoor Thieu Lax, een muzikale man die naast zijn priesteropleiding ook conservatorium had gedaan. Hij zou mij wel harmonieeler en solfège geven, maar ik moest ook orgelles nemen. Zo kwam ik terecht bij Veronique van den Engh, die op dat moment nog aan het Brabants Conservatorium bij Maurice Pirenne studeerde. Zij heeft mij uitstekend klaargestoomd voor het conservatorium.

Toen het zover was, heb ik op allerlei conservatoria rondgekeken: Amsterdam, Arnhem, Tilburg, Utrecht ... Logisch was natuurlijk geweest om in Tilburg bij Pirenne te gaan studeren, maar hij ging op dat moment juist met pensioen. Toen werd het Utrecht, eigenlijk puur op het gevoel. Utrecht telde op dat moment wel zes orgeldocenten en tegen de vijftig leerlingen; het leek me heel inspirerend om met zo'n grote groep mensen die allemaal orgel spelen op te trekken. Elke

vrijdag speelde er iemand voor tijdens een lunchconcert in de Pieterskerk en discussieerden we over orgelrepertoire en interpretatie, dat was een goeie tijd. Daarbij vond ik Utrecht een leuke stad, hoewel er geen kamer te vinden was en ik dus in Amsterdam ben gaan wonen.”

DROOMBAAN

Wat doe je naast 'De Duif'?

“In Utrecht heb ik ook koordirectie gestudeerd en op dit moment heb ik een baan als kerkmusicus in de parochiekerk Cosmas en Damianus in Abcoude. Ik heb er een groot gemengd koor, een dameskoor, een heren-

koor en ook een kinderkoor. Veel koorleden zitten bij mij op muziekles: noten lezen, pianoles, orgelles, heel leuk werk dat ik allemaal in Abcoude kan doen. Orgelspelen doe ik daar niet of nauwelijks. Orgelspelen tijdens de dienst is natuurlijk leuk maar dirigeren op zondagochtend is wel zo relaxed. Als organist zit je altijd in de stress bij het inzingen vooraf, je wilt een mooi stuk spelen voor de dienst maar de dirigent gaat maar door met inzingen ... Waarbij alles ook nog eens in een onlogische volgorde wordt doorgenomen zodat je de muziek weer in de juiste volgorde moet leggen. En dan ben je de concentratie kwijt voor dat mooie stukje dat je wil spelen voor de mis als daar überhaupt nog tijd voor is. Nee, dan is dirigeren veel eenvoudiger. Al het werk is gebeurd, het enige wat je nog moet doen is plezier en vertrouwen uitstralen.”

Voor jou was het organistschap van De Duif een soort droombaan. Maar het Smits-orgel staat niet bekend als een gemakkelijk bespeelbaar orgel. Hoe beviel het jou en kun je er goed mee uit de voeten?

“Het was even wennen. Dit orgel is een beetje een buitenbeentje in het oeuvre van Smits. De technische aanleg is niet ideaal maar daar ben ik intussen wel aan gewend. Maar voor de meeste organisten is dit orgel inderdaad geen gemakkelijk instrument. De eerste indruk hierboven, waar je aan moet wennen, is dat het erg droog klinkt. De 'zit' is niet echt handig: het pedaal ligt vrij ver naar achteren en de afstand tussen de klavieren is vrij groot. Bovendien heb je de vreemde situatie dat het positief vanaf het derde klavier bespeelbaar is en het zwelwerk op het eerste klavier zit. Als je een trio met pedaal speelt met één hand op het positief en de andere hand op manuaal 1 ga je dat wel voelen. Kleinere organisten kunnen vaak niet bij het derde klavier terwijl ze pedaal spelen. Zij moeten, als ze toch graag de combinatie positief-pedaal willen, het positief aan het hoofdmanuaal koppelen, maar dat speelt natuurlijk wel zwaar.”

De **Alexander Techniek** werd rond 1900 ontwikkeld door de Australische acteur Frederick Alexander. Met Alexander Techniek leer je efficiënter omgaan met je bewegingsmechanisme. Ook helpt de Alexander Techniek spierklachten te voorkomen en te verhelpen, podiumangst te verminderen, klankschoonheid te vergroten en beter te presteren naar je werkelijke kunnen. Het helpt je om je bewuster te worden van je houding en (fijne) motoriek. Een vraag die we ons vaak stellen bij het overwinnen van muzikale en technische moeilijkheden is: 'wat moet ik doen om dit op te lossen?' Bij Alexander Techniek keer je de vraag om: 'wat moet ik laten om dit op te lossen?'

Omdat musici veel van zichzelf in de muziek leggen, wordt er niet alleen gekeken naar fysieke factoren. Je wordt je ook bewuster van dingen als: Hoe ga ik om met druk? Wat denk ik precies voor dat moeilijke loopje? Door antwoord te geven op deze vragen, raak je geoefend in het opsporen van overbodige mechanismen en gedachten die de muziek en de uitvoering ervan hinderen.

Alexander Techniek biedt de mogelijkheid om belemmerende en vaak hinderlijke mechanismen mentaal te leren stoppen, zodat de muziek vollediger tot zijn recht kan komen. Door het benaderen van je lichaam en geest als een eenheid en het zuiver focussen van je gedachten, ben je beter in staat om gecoördineerd te handelen.

Aan veel conservatoria is Alexander Techniek een vast onderdeel van het curriculum. Musici en studenten staan vaak onder grote druk om zo goed mogelijk te presteren. Veel musici trekken vaak pas laat aan de bel als er iets mis is. Hoe eerder je een klacht signaleert, hoe beter die in de regel te verhelpen is.

Je hebt toch ook een tijdje te kampen gehad met armblessures?

“Dat begon al in het jaar vóórdat ik hier organist werd, toen ik ook meedeed aan het Sweelinck-concours. Het kwam en het ging, maar het ging niet echt over. Ik had er eigenlijk de meeste last van tijdens de voorbereiding, bijvoorbeeld bij het herhalen van passages. Je wordt op een bepaalde manier belemmerd, je voelt je gevangen in je eigen lijf. Ik heb ook een jaar geen concerten gegeven om te onderzoeken waar het vandaan kwam – ik moet tenslotte nog een tijdje dóór! Uiteindelijk heb ik de problemen overwonnen door Alexander Techniek. Ik had geluk omdat degene die mij behandelde vertrouwd was met orgel en piano, zij heeft mij geweldig geholpen. Op het conservatorium wordt tegenwoordig ook de Alexander Techniek aangeboden. Uiteindelijk heeft die blessure me toch heel veel goeds gebracht. Het is nu meer alsof er een oude vriend op visite komt als ik een moeilijke passage aan het instuderen ben. Als ik

voel dat het even niet lekker loopt, is dat een soort waarschuwing: dat doe je niet goed. Je moet dan gaan nadenken: waar moet ik die passage uit mijn lijf vandaan halen om hem goed te kunnen spelen? Niet alleen gaat het spelen daardoor makkelijker maar het stuk knapt er ook van op omdat je passages beter gaat begrijpen en een mooier toucher kunt maken.”

MUZIEKTRADITIE

Heb je, toen je hier concerten ging organiseren, je nog verdiept in de vroegere muziektraditie in De Duif?

“Daar is weinig van overgeleverd. Op oude concertprogramma's uit die tijd zie je dat er veel bewerkingen van opera-aria's, piano- en orkestmuziek werden uitgevoerd. Dat doen we hier soms ook. Vorig jaar hebben we in het kader van de orgelserie een operafestival rond de componisten Verdi en Wagner georganiseerd, en ik mag ook af en toe graag bewerkingen spelen. Op het Smits-symposium dat in 1994 werd gehouden, heb ik een misgehoord van een plaatselijke kerkmu-

sicus die speciaal voor mannenkoor en orgel was geschreven. Een beetje in de traditie van vroeg-negentiende-eeuwse muziek. Maar dat heeft me niet geprikkeld om zoiets hier uit te voeren. In het Orgelpark werden onlangs twee vergeten missen uitgevoerd van J.B. van Bree en J.G. Bertelman, twee Amsterdamse componisten uit de negentiende eeuw, en het zou wel leuk zijn om die in De Duif ten gehore te brengen. Dan krijg je denk ik wel een goed beeld van de kerkmuziekcultuur in het negentiende-eeuwse Amsterdam.”

Wat was je uitgangspunt bij het organiseren van een concertserie in De Duif?

“Het eerste jaar dat ik hier zat, had Stadsherstel geen bedrag begroot voor concerten. Op uitnodiging van Ton van Eck concerteerden er enkele buitenlandse organisten die ook in de serie van de Kathedrale Basiliek in Haarlem speelden, verder speelde ik een aantal keren zelf en heb ik enkele vrienden en studiegenoten gevraagd om hier pro deo een concert te geven. Allemaal zeiden ze ja, en in later jaren, toen er wel geld was, heb ik ze bij wijze van dank natuurlijk opnieuw uitgenodigd. We maken nog steeds gebruik van de uitwisseling met de Kathedrale Basiliek want het is voor ons natuurlijk dé kans om grote namen binnen te halen.”

GOED LUISTEREN EN DE TIJD NEMEN
Onder concertgangers hoor je nog wel eens de opmerking dat het Smits-orgel in De Duif niet als concertinstrument is gebouwd, het zou meer een orgel voor de liturgie zijn.

(Reageert verbaasd:) “Wordt dat gezegd? Ik vind het juist *uitstekend* geschikt voor concerten. Maar: het orgel klinkt niet overweldigend hard. Het heeft daarentegen een enorm wijd en betoverend kleurenpalet. Het plenum is zeer fraai belijnd, speel een Bach-fuga op het plenum en je kunt beneden alles begrijpen. Het geheel heeft, mede door de voortreffelijke akoestiek, een zeer kamermuzikaal effect. Niet alle collega's *begrijpen* dit orgel, het is ook een buitenbeentje:

een vroeg-romantisch instrument! Standaardregistraties uit de tweede helft van 19e eeuw werken lang niet altijd. Het heeft bijvoorbeeld weinig zin om een groot aantal achtvoeten open te trekken, daar wordt de klank niet per definitie mooier van. Misschien kun je het nog wel het beste vergelijken met de orkesten uit de eerste helft van de 19e eeuw: die staan ook nog met één been in de 18e eeuw. Je moet hier dus goed je oren gebruiken en de tijd nemen. Ik geef het voorbeeld van John Scott, die hier in 2012 een concert gaf. De hele vrijdagmiddag heeft hij op het orgel zitten spelen en klankcombinaties uitgeprobeerd zonder één registratie voor zijn concert van zondag vast te leggen. Dat deed hij pas op het laatste moment, toen hij het orgel helemaal had verkend. Zelf gebruik ik vaak zo'n opnameapparaatje zoals jij daar hebt, dat leg ik beneden neer tijdens het uitzoeken van registraties en luister ik thuis af. Dan hoor ik precies wat wél goed klinkt en wat niet. Dat is een hele puzzel en vereist veel

discipline, maar zo werkt 't wel het beste."

DE MUZE IN MEERVOUD

Stephan van de Wijgert zoekt niet alleen naar kleur. Hij zoekt ook naar artistieke vormen die hij met het orgelspel kan combineren, met het doel beide kunstvormen te versterken. Om dat te bereiken heeft hij enkele jaren geleden met zijn partner Aldwin Kroeze het project 'De Muze in Meervoud' opgezet. Het eerste concert onder deze noemer vond plaats in 2010, toen Stephan voorgedragen poëzie van Guido Gezelle, Paul van Ostaijen, Hendrik Marsman en andere dichters combineerde met orgelmuziek van o.a. César Franck, Sigfrid Karg-Elert, Louis Vierne, Olivier Messiaen en Daan Manneke ('De Zonne Rijst').

In een volgend project betrok Stephan de schilderkunst erbij. Tijdens zijn uitvoering van de *Sonate 'Der 94. Psalm'* van Reubke maakte de kunstschilderes Ingrid Jansen een 'live schilderij' waarin zij haar indrukken

van de muziek verwerkte. Later deed zij ditzelfde tijdens de klanken van de vierdelige *Plymouth Suite* van Percy Whitlock. Het was voor het publiek een bijzondere ervaring: terwijl de orgelklanken zich in de ruimte ontwikkelden, waren ze tegelijkertijd getuige van een indrukwekkend scheppingsproces in verf. Op zaterdag 17 mei staat er weer zo'n concert op stapel, nu in de Kathedrale Basiliek van Sint Bavo in Haarlem. Dan zal Ingrid Jansen één schilderij maken op de klanken van de grote *Fantasie und Fuge über den Choral 'Ad nos, ad salutarem undam'* van Franz Liszt (zie ook 'Toegelicht' in de Wegwijzers van ons aprilnummer).

Het ontstaan van 'De Muze in Meervoud' heeft alles te maken met Stephan's partner Aldwin Kroeze, die als docent kunstgeschiedenis aan verschillende instituten verbonden is. "Hoewel ik ook voor die tijd al enorm geraakt kon zijn door beeldende kunst, zoals na het zien van zelfportretten van Vincent van Gogh en een tentoonstelling van de oorspronkelijk uit Nederland afkomstige beeldhouwer Adriaen de Vries (ca. 1556 - 1626) in het Rijksmuseum. Ik heb daar uren doorgebracht met het bekijken van die beelden, eromheen lopen, ze op me in laten werken. Onder invloed van Aldwin's lessen en het daaraan verbonden museumbezoek ontstond er bij mij een constante fascinatie voor de koppeling beeldende kunst – muziek. Als we in het Rubenshuis in Antwerpen liepen, luisterde ik minder naar de toelichting maar hoorde ik muziek in mijn hoofd en legde zo een verbinding tussen de ene kunstuiting en de andere. Het was in de periode dat ik me voorbereide op het Sweelinck Concours (2007) en het kijken naar die schilderijen hielp mij enorm om een bepaald tijdsbesef te krijgen. Je komt dan beter in de sfeer van een muziekstuk waar je op dat moment mee bezig bent.

Op een gegeven moment is Ingrid Jansen erbij gekomen; zij geeft samen met Aldwin cursussen en heeft ooit in

tweestrijd gestaan of ze door zou gaan in de muziek – ze speelde dwarsfluit – of in de schilderkunst. Het werd de schilderkunst, maar muziek is nog altijd heel belangrijk voor haar en ze schildert thuis ook altijd met muziek aan. Zij was meteen enthousiast voor het idee om ‘live’ op muziek te gaan schilderen. Helemaal uniek is deze combinatie niet, ik dacht dat er in Parijs ook al eens geschilderd is op improvisaties van Jean Guillou en misschien heeft ook het Orgelpark al zoiets gedaan. Wat wél uniek is, dat een bestaand orgelstuk als inspiratie dient voor een schilderij. Wat ik het leuke vind aan schilderen op muziek is dat het een vorm van *muziektheater* wordt. Als je naar de opera gaat, heb je tegelijk beeld en muziek, en als het goed is *versterken* die elkaar. Wat Ingrid doet, kun je een beetje vergelijken met wat een regisseur doet bij een opera: hij laat zijn inzichten op de opera los waardoor je er nieuwe dingen in kunt ontdekken. Ingrid luistert van tevoren naar een opname van het muziekstuk waarop ze gaat schilderen, maar ze wil niets over de achtergronden weten omdat ze niet door de thematiek wil worden beïnvloed. Ze schildert in de kerk op een groot doek en laat zich enerzijds leiden door de *klanken* van

het stuk maar ook door de *ontwikkeling*, en zo ontstaat *haar* interpretatie van het stuk. De luisteraar kan daardoor beïnvloed worden en het stuk zo intenser beleven. Dat is wat ik ermee wil bewerkstelligen. Extra spannend is natuurlijk dat het allemaal ‘live’ voor de ogen en oren van het publiek gebeurt.”

Jullie hebben dit inmiddels een aantal keren gedaan. Heb je inmiddels plannen voor een nieuwe ‘Muze in Meervoud’?
 “Wat mij het allerleukst lijkt: een reeks van bijvoorbeeld drie concerten/lezingen, een minicursus dus samen met Aldwin, waarbij telkens de persoonlijke ontwikkeling en het oeuvre van één beeldend kunstenaar wordt gecombineerd met het werk van één componist. Een concert als een soort kunstgeschiedenisles waarbij je beelden met de beamer projecteert en erbij vertelt over de relatie tussen de muziek, de getoonde kunst en de periode waarin deze ontstond. We praten daar al een tijdje over, maar het uitwerken van dit soort projecten kost heel veel tijd. Daarnaast hebben we contacten met een regisseur omdat we ook iets willen doen met de combinatie muziek en dans. Dat kan hier in De Duif natuurlijk heel goed, met die prakti-

ge parketvloer. Ik wil zulke projecten blijven doen, maar ik vind het ook belangrijk dat er voldoende *normale* concerten blijven plaatsvinden. Je trekt met die speciale voorstellingen wel veel niet-orgelpubliek, maar ik wil mensen die speciaal voor het orgel komen niet afschrikken met te veel themaconcerten.”

TIJDSBESEF

Om muziek goed uit te kunnen voeren is het belangrijk dat musici een compleet beeld krijgen van de tijd en het culturele klimaat waarin die muziek ontstond. Een vak als ‘culturele en kunstzinnige vorming’ (CKV) en regelmatig bezoek aan musea en tentoonstellingen zou daarbij kunnen helpen. *Wordt daar op het conservatorium voldoende aandacht aan besteed?*
 “In mijn conservatoriumtijd gebeurde dat nauwelijks. Je moest al net een docent treffen die ook in andere kunstvormen geïnteresseerd was. Het blijft vaak beperkt tot muziekgeschiedenis. Mijn partner geeft kunstgeschiedenis op de Codarts Hogeschool in Rotterdam, maar voornamelijk aan studenten schoolmuziek. Het zou goed zijn wanneer studenten tijdens hun studie in aanraking komen met andere kunst disciplines. Omdat muziek niet op zichzelf staat maar binnen een cultureel weefsel ontstaat. Het geeft een bredere kijk op de ontstaansgeschiedenis van een muziekstuk of de positie van een componist binnen een bepaalde tijd.”

CD

Afgelopen zomer maakte Stephan zijn eerste cd van het Smits-orgel in De Duif met werken van C.H. Rinck, Joh. Brahms, W.A. Mozart, R. Schumann en de *Sonate ‘Der 94. Psalm’* van Reubke. De cd werd op 29 december gepresenteerd en wordt elders in dit nummer besproken.

Het viel me bij het beluisteren van de cd op dat je tamelijk bedachtzame tempi hanteert ...

“Dat was mijn indruk ook toen ik de cd terugluisterde. Over het algemeen zijn het bewuste keuzes; andere wer-

Ingrid Jansen en Stefan van de Wijgert in Ingrids atelier bij het schilderij dat zij maakte tijdens een uitvoering van de *Plymouth Suite* van Percy Whitlock.

den bepaald door het moment. Het begin van Reubke bijvoorbeeld speel ik bewust trager dan menigeen doet. Vroeger speelde ik dat begin ook sneller, maar aan het begin staat als tempoaanduiding 'Grave' en dan staat er een hele tijd niets tot aan het 'Larghetto'. Pas dán komt die versnelling en ga je naar het "Allegro maestoso". Ik zie dus geen reden om het tempo eerder te versnellen zoals anderen dat doen. Ik heb het stuk ook voorgespeeld bij Jan Welmers, waar ik regelmatig naartoe ga om interpretaties door te nemen. Ik vind het prettig om een klankbord te hebben, anders blijf je in je eigen cirkeltje ronddraaien. We zijn erover gaan discussiëren, ik ben het gaan uitproberen om dat begin tempo langer vast te houden en kwam tot de conclusie dat het eigenlijk heel logisch is om het zo te doen: in het begin heel langzaam, dan ietsje sneller, versnellen en dán de grote klap. Ik werd in mijn opvatting gesteund door een YouTube-filmpje van een organist die het ook zo speelt (Andrew Dewar op het Ladegast-orgel in de Kathedraal van Merseburg, G.S.). Ik dacht aanvankelijk dat het kwam doordat dat orgel in Merseburg zo zwaar speelt, maar dat instrument heeft ook andere raakvlakken – cornetrijke klank, zachte strijkers, registerkleuren – met het orgel hier in De Duif.

Bij het interpreteren van muziek houd je rekening met diverse factoren. Historische of juist bestaande uitvoeringspraktijken, het grondig interpreteren van alle aanwijzingen van de componist; tempoaanduidingen, fraseringen, registratieaanwijzingen. Maar je moet het toch ook vooral doortrekken naar jezelf en je eigen beleving, zodat het binnen een eigentijdse context als mooie muziek beleefd kan worden."

Stephan van de Wiggert speelt op 17 mei in de Kathedrale Basiliek Sint Bavo in Haarlem, op 22 juni in de Maria van Jessekerk in Delft, op 6 juli in De Duif, op 12 juli in de Grote Kerk in Zaltbommel en op 21 augustus in de Martinikerk in Doesburg. Zie verder www.stephanvandewiggert.nl. De huidige kerk aan Prinsengracht nr.

Het Smits-orgel van 'De Duif' in Amsterdam

756 dankt haar naam aan een voorganger, het 17^e-eeuwse schuilkerkje 'Het Vrededuijfe' dat ooit aan de Kerkstraat stond. De eerste steen voor de huidige Duifkerk, een gebouw in neoclassicistische stijl ontworpen door Leidse architect Theo Molkenboer, werd in april 1857 gelegd. In hetzelfde jaar werd de 24-jarige Johan Kupers (1833-1902) benoemd als dirigent-organist van De Duif. Het door hem geleide parochiële zang-

koor Cantemus Domino was een van de beste van de hoofdstad. Het was dit koor dat de motor vormde achter de totstandkoming van een nieuw orgel voor De Duif. Weliswaar had de Utrechtse orgelmaker H.D. Lindsen enkele jaren eerder op verzoek van het parochiebestuur een ontwerp-tekening en begroting ingediend voor een nieuw orgel, maar hij kreeg de opdracht uiteindelijk niet. Vanuit genoemd koor, dat concerten gaf ten

bate van het nieuwe orgel, werd een orgelcommissie gevormd onder leiding van kapelaan H. Verstraaten. Hij introduceerde de orgelmakers Smits uit Reek bij het kerkbestuur. Eind december 1859 diende Smits een eerste ontwerp in voor de dispositie. Ook Johan Kupers maakte samen met zijn vader een plan voor het nieuwe orgel. Dat verschilde nogal van het 'traditionele' plan-Smits. Na veel correspondentie en de nodige besprekingen tussen die twee kwam het in augustus 1862 tot een definitief plan. Dat plan voorzag o.m. in een 'Groot Manuaal', positief, bovenwerk en pedaal en een vrijstaande speeltafel. Mede dankzij de invloed van Kupers zou het orgel in zekere zin een keerpunt in het oeuvre van Smits markeren.

Omdat er nog niet genoeg geld ingezameld was, kon aanvankelijk alleen het balustrade-positief worden geplaatst. Dat werd op 4 april 1863, daags voor Pasen, in gebruik genomen. Doordat zowel pastoor Kok als kapelaan Verstraaten zich financieel garant stelden, kon Smits het orgel in de loop van 1864 verder opbouwen. In augustus 1864 werd het orgel gekeurd door de heren Charles Marie Philbert (viceconsul van Frankrijk te Amsterdam, die in 1871 de bouw van het orgel in de Mozes en Aäronkerk zou begeleiden), Hendrik Zweers (vader van de componist Bernard Zweers) en Carel J. Bastiaans (piano-handelaar en stemmer). Dat leverde "de allergunstigste getuigenissen" op. Het orgel was echter nog niet af. Organist Kupers bestelde in 1867 bij Smits voor eigen rekening een Cornet 5 sterk en een Octaaf 2 vt voor het Groot Manuaal. Zeven jaar later bestelde hij een Subbas 16 vt en een simpele 'crescendo-inrichting'. In 1882 voltooide Frans Smits II het orgel door de toevoeging van zeven registers aan het pedaal, zes aan het hoofdwerk en acht aan het bovenwerk. Daarbij verving hij een aantal door zijn vader voorziene stemmen door andere, die meer pasten bij de heersende romantische smaak. De windvoorziening werd 'op moderne

wijze' uitgebreid met een rechtopgaande magazijnbalg.

In 1891, negen jaar na de voltooiing van 'zijn' orgel, verhuisde Johan Kupers naar Reek in Noord-Brabant (de plaats waar de Smitsen hun bedrijf hadden!), waar hij het grote Smits-orgel in de parochiekerk ging bespelen. Met lede ogen moest hij toezien hoe het onderhoud van het orgel in De Duif in handen kwam van P.J. Adema, de man die het voor De Duif meest 'concurrerende' orgel in rooms-katholiek Amsterdam had geplaatst: dat in de Mozes en Aäronkerk. Adema had in een rapport uit 1895 een aantal technische gebreken aan het Duif-orgel geconstateerd. Hij verving de toetsmechaniek tussen speeltafel en windladen en bracht een pneumatische hefboom aan voor het

Foto: Thomas Schlijper

Kerkgebouw De Duif aan de Prinsengracht in Amsterdam.

Amsterdam, De Duif (v.m. parochiekerk H. Willibrordus binnen de Veste)
Bouwer: F.C. Smits I en II, 1864, 1882
Restauratie: Elbertse Orgelmakers (hoofdaannemer), Flentrop Orgelbouw (onderaannemer), 2006

Groot Manuaal (C-f³)

Prestant	16 vt	(1882)
Bourdon	16 vt	(1863)
Octaaf	8 vt	(1863)
Portunaal	8 vt	(1882)
Holpijp	8 vt	(1863)
Open Quint	6 vt	(1882)
Octaaf	4 vt	(1863)
Openfluit	4 vt	(1882)
Quint	3 vt	(1863)
Octaaf	2 vt	(1867)
Mixtuur 2 vt	3-4 st	(1863)
Cornet	5 st	(1867)
Trompet	8 vt	(1863)

Positief (C-f³) (alle registers uit 1863)

Salicet	8 vt	
Holpijp	8 vt	
Quintadeen	8 vt	
Vioolprestant	4 vt	
Dulcina	4 vt	
Holfluit	4 vt	
Piccolo	2 vt	
Cornet	3 st	V.a. g
Bourdon	16 vt	V.a. g
Fagot Hobo	8 vt	doorsl.

Bovenwerk (C-f³)

Prestant	8 vt	(1882)
Bourdon	16 vt	(1882)
Viola da gamba	8 vt	(1863)
Vox Coelestis	8 vt	(1882)
Holpijp	8 vt	(1863)
Octaaf	4 vt	(1882)

Gemshoorn	4 vt	(1863)
Viola	4 vt	(1882)
Violine	2 vt	(1882)
Sesquialter	1-2 st	(1882)
Euphone* (doorsl.)	16 vt	(1863)
Clarinet	8 vt	(1882)

Pedaal (C-f¹)

Major	32 vt	(1882)
Prestant	16 vt	(1882)
Violon	16 vt	(1882)
Subbas	16 vt	(1874)
Quint gedekt	12 vt	(1882)
Cello	8 vt	(1882)
Gedekt	8 vt	(2006)
Gedekt	4 vt	(1882)
Bazuin	16 vt	(1863)
Trompet**	8 vt	

Werktuiglijke registers:

- Koppel Pedaal + Bovenwerk
- Koppel Pedaal + Grootmanuaal
- Koppel Grootmanuaal + Positief
- Koppel Grootmanuaal + Bovenwerk
- Koppel Bovenwerk + Positief
- Tremulant Positief
- Bock (tremulant Bovenwerk)
- Crescendotrede Bovenwerk
- Crescendotrede Positief
- Vaste combinatie Positief

* cadeau gedaan door orgelbouwer

** In 1974 geplaatst, afkomstig uit Smits-orgel Den Dungen

Groot Manuaal, waarvan de toetsdruk ongeveer een halve kilo was bij ongekoppeld spel. Ook wisselde hij de functie van het eerste en tweede manuaal om.

Onder druk van oorlogsdreiging kreeg het orgel in 1939 de status van rijksmonument. Uiteindelijk zou niet de Tweede Wereldoorlog de grootste bedreiging van het instrument vormen maar wel de ingrijpende restauratie door Joseph Adema die tussen 1940 en 1942 plaatsvond onder advies van mr. A. Bouman. De werkzaamheden betroffen onder meer het wegnemen van hangers, door- en bijspraak, reiniging, verlichting van de speelaard (onder meer door toevoeging van een gebruikte pneumatische hefboom voor het bovenwerk) en verhoging van de toonhoogte tot $a^1 = 435$ Hz. Daarnaast vonden dispositie- en intonatiewijzigingen plaats die tot doel hadden het door Bouman voorgestane ideaal te verwezenlijken: het kunnen vertolken van muziek uit alle stijlperiodes.

In 1973 verscheen, op initiatief van wethouder Han Lammers, de Gemeentelijke Orgelnota van Amsterdam waarin de orgels van de hoofdstad werden ingedeeld in vier categorieën. Het orgel van De Duif kwam in de hoogste categorie: superieur. In hetzelfde jaar nam het Citypastoraat van Amsterdam de beslissing dat De Duif aan de eredienst zou worden onttrokken; op 6 januari 1974 vond de laatste mis plaats. Een groep zeer bij het gebouw betrokken parochianen legde zich daar echter niet bij neer en richtte de Stichting tot Behoud van de Duif op, die de exploitatie van het gebouw overnam. De Duif werd de thuisbasis van de Oecumenische Basisgemeente De Duif. De Amsterdamse organist Cor Boer (1933-1995) werd vaste bespeler van het Smits-orgel en nam tevens het onderhoud op zich. Hij hield het orgel op behoedzame wijze in speelbare staat. Na zijn overlijden spande Fons Ruitenbeek (1954-2006) zich

Collectie Lex Lassus

Cor Boer, organist van 1974 tot 1995.

in voor de instandhouding van het instrument.

De redding voor orgel en gebouw kwam in 1995, toen het gebouw met zijn inventaris overging in handen van de NV Amsterdams Monumentenfonds (AMF). Nadat het AMF eind 1999 was samengevoegd met Stadsherstel Amsterdam nv, kwam er zicht op een restauratie. Intussen had Frans Vermeulen uit Weert het orgel in 1997 gedomonteerd en in zijn werkplaats opgeslagen. Nadat hij zijn bedrijf had verkocht aan Flentrop Orgelbouw, verhuisden de onderdelen naar Zaandam.

In november 2002 verstrekte Stadsherstel opdracht aan Elbertse Orgelmakers en Flentrop Orgelbouw, waarbij Elbertse als hoofdaannemer optrad. Flentrop restaureerde het pijpwerk, Elbertse de windladen. Hans Elbertse verrichtte de eindintonatie. Uitgangspunt voor de restauratie was de toestand van 1882. Deze situatie bleek goed te reconstrueren door het terugplaatsen van de pijpen die bij de ingreep van 1940-1942 op andere plekken waren terechtgekomen. Slechts 142 van de 3321 pijpen moesten worden bijgemaakt. De

'Bock' is een ander woord voor tremulant.

pneumatische hefbomen kwamen te vervallen. In de voorbereidende fase werd de restauratie begeleid door Hans van der Harst en tijdens de feitelijke restauratie door Ton van Eck, in samenspraak met de Rijksadviseur van Monumentenzorg. Smits-kenner Jan Boogaarts voerde het inscriptie-onderzoek aan het pijpwerk uit. Op 13 juli 2006 vond de eindkeuring en oplevering plaats.

Hans Elbertse aan het werk op het orgel van De Duif.

Foto: E. Elzinga

De geschiedenis, een samenvatting van de restauratiewerkzaamheden, de verschillende dispositiestadia en een essay over het orgelfront van De Duif zijn terug te vinden in het in 2006 verschenen boekje *Het Smits-orgel in De Duif*, geschreven door Ton van Eck, Jan Boogaarts, Arjen Looyenga en Paul Morel. Deze brochure is nog steeds verkrijgbaar bij de Vereniging Vrienden van Stadsherstel (<http://www.stadsherstel.nl/154/vrienden/publicaties/>) en in De Duif te Amsterdam.

LITERATUUR

Ton van Eck, Jan Boogaarts, Arjen Looyenga & Paul Morel, *Het Smits-orgel in De Duif*. Nieuwsbrief nr. 26 / september 2006, uitg. Vereniging Vrienden van Stadsherstel Amsterdam nv.

Dr. Teus den Toom, *Het Historische Orgel in Nederland 1858-1865*, p. 292-297. NivO, Amsterdam, 2003.

